

A TÖBBIEK

*Az áldozatok között a falu
kiemelkedő személyiségei*

ÍFJÚ Bakator az említett füzetben felsorolja mindazon áldozatokat, akik abban az időben, amikor a püspök is, életükkel fizettek. Adatait itt idézzük eredeti sorrendben és jórészt az ő szövegére támaszkodva. Tesszük ezt annál inkább, mert a helybeli áldozatokról ilyen teljes adattár eddig még nem jelent meg sehol.

1. TÓTH BÁLINT – (1870–1944) Tanító, lévita és kántor. 1900-tól 1920-ig a Református Egyházhoz tartozó Elemi Iskola tanítója. Ekkor az iskolákat államosítják, ő továbbra is ott tanít, s az egyháznál kántorként dolgozik. Hú és odaadó munkatársa volt Gachal Jánosnak. Tatár Erzsébet adatközlő az ő diákja volt. Sovány, beteges testalkatúnak ismerte, ami még fokozta szigorú előadásmódjának látszatát. 1944 októberében elhurcolták a kovačicai fogházba. Nagyon megverték, de nem végezték ki, mint sok más honfitársát. Kiengedték, de a verésben mindkét

*Tóth Bálint egy csoportkép
közepén*

Tóth Sámuel

éseje tonkrement, nem sokkal a szabadsága után odanaza behalt a sérülésekbe.

2. TÓTH SÁMUEL – (1886–1944) Okleveles jegyző. November 21-én született. Gachal Jánossal társszerzőként megírta a flu történetét. Negyvennégy októberében elhurcolták, soha többé nem került elő. Van róla holttanyilvánítási bizonylat, amelyet Kovačicai Járásbíróság adott ki 29/58 szám alatt, s amelyben 1945. május 15-e szerepel halála napjaként megjelölve.⁵⁶ Fia, óth Attila közli: *Miután szolgálati helyéről, Pancsováról hazajött, azt mondta: „Hazajöttem. Senkinek semmi rosszat nem tettem. Igazamat, jóhiszeműségemet mindig igazolhatjuk.”* Csak nem érdezték. Kivégzése után a vagyonát elkobozták. A róla hozott írószági döntésben szerepel a már idézett indoklás azt említve, hogy „mert magyar”.

3. HÖSS GYULA – (1888–1944) Kereskedő. Szegeden született november 15-én. Édesanyjának, a torontálvásárhelyi születű Höss Rozáliának egyetlen gyermeke. Torontálvásárhelyre szszatérve Rozália férjhez ment a fölvidéki Benedek Antalhoz. család kereskedelmi beállítottságú volt, ez Gyulában még csak erősödött, a szakma fortélyait nevelőapjától sajátította el, a szakképesítést is szerez hozzá Nagybecskerekén a Daun-féle asárus nagykereskedésben. Ifjúkorában eljut Prágába is, közel kerül a Sparta labdarúgó-egyesülethez. Elhozza onnan a piros-hér mezt és a faluban az első futball-labdát. Ennek köszönhető, hogy 1911-ben Torontálvásárhelyen megalakul a Spárta labdarúgó-egyesület, ennek első elnöke és pénztárosa lesz. 1919-ben feleségül veszi Tóth Ferenc községi elöljáró lányát, Zsuzsannát. Házasság év múlva születik meg fia, ifjú Höss Gyula, az adatközlő. *Speciális Vegyes- és Vas Kis- és Nagykereskedést* nyit. Öt nyelvet beszél: magyar, szerb, német, román, szlovák. Ennek köszönhető, hogy 1940-ben a 43 kereskedést magába foglaló Kereskedők Egyesületének az elnöke lesz. 1944 őszén kiskorú fiával együtt ekísérték a község házára. Elvették tőle házának és boltjának

⁵⁶ A téma kutatói előtt közismert, hogy az utólag lebonyolított holttanyilvánítási eljárás során csak egészen kivételes esetben jelölték meg a halál napját a valós dátumot, ehelyett leginkább a háború befejezésének napját tüntették fel. Jugoszláviában 1945. május 15-ét tekintették e napnak. Ezzel a kérdéssel glalkozik dr. Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva, Délvidéki magyar fátum I.* cicska c. könyvében. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1995

kulcsait, fiát elküldték anyai nagyszüleihez, őt pedig többedmagával Kovačicára szállították kihallgatásra, megkínózzák, majd a temető falánál kivégzik. Feltételezés szerint tetemes vagyona miatt végezték ki, hogy azután elkobozhassák tőle.

4. LISZKAI JÓZSEF – (1889–1944) Szobafestő. Hódmezővásárhelyen született március 18-án. Gyermekkorát már Torontálvásárhelyen töltötte. Itt alapított családot és űzte az ipart. A német megszállás idején kézbesítőként (kisbíró) dolgozott a község-házán.⁵⁷ Unokája, Kuzmanovičné Liszkai Mária közlése szerint novemberben dél körül jöttek érte, hogy bekísérik a község-házára rövid kihallgatásra, de nem kell aggódni, délre már haza

Höss Gyula

Liszkai József

is jön. Ehelyett elvitték a kovačicai fegyházba, a család egyszer meg is látogatta ott. Fia Belgrádba utazott, hogy onnan hozzon igazolást apja ártatlanságáról, meg is szerezte, de mire visszaért, őt már kivégezték. Előtte való éjjel, minden különösebb eljárás nélkül, a temető falánál. Ott helyben tömegsírban temették el. Azon a helyen azóta nem temetkeznek, a temető szemétdombja van fölötte.

⁵⁷ Ilyen szolgálat vállalása háborús bűnnek számított. A hivatalos megfogalmazás szerint „a megszálló hatalom szolgálatába lépett”. A bácskai oldalon fekvő Csurog községben hat kisbíró-t végeztek ki ilyen indokkal. Lényegében agyonkínózták őket, de némelyiknek még a feleségét is.

B. Nagy János

Takács Imre és B. Nagy Rózika
esküvői képe

5. B. NAGY JÁNOS – (1894–1944) Földműves.

6. TAKÁCS IMRE – (1920–1944) Földműves.

Mindketten Torontálvásárhelyen születtek. Takács feleségül vette B. Nagy lányát, egy háztartásban éltek. Az utód, Rozika, 1942-ben született. Az adatközlő Ládi Józsefné Takács Erzsébet, Imre testvérhúga. Közlése szerint apóst és vőt egyszerre tartóztatták le október 18-án. – *Imre felesége azonnal ment volna utánuk a községházára, de nem tudott bemenni, fegyveres örök, katonák állták útját. Éjjel-nappal örködtek. Segítséget kértek az Eskenáci [Valójában: Askenázi Alekszandar. – M. M.] nevű orosz zsidó szomszédjuktól, aki fordítóként dolgozott a községházán. A szomszéd jó híreket közölt velük, mondván, hogy mindketten az iskolában hordozzák a padokat, és estére haza fogják engedni őket. Eljött az este, de nem tértek haza.*

Ezen a napon tartóztatták le Gachal János esperes urat.⁵⁸

Én csak később tudtam meg, hogy mi történt bátyámmal és apósával, meg általában ott a községházán.

⁵⁸ Utólag szerzett értesülés. A korábban említett adat szerint a lelkész letartóztatása egy nappal előbb, 17-én történt. Egyébként e két személy eltűnésének története sok tekintetben alátámasztja a Gachal püspök haláláról szerzett értesüléseket.

Gachal tiszteletest a községháza emeletének egyik szobájában tartották, bátyámat és az apósát pedig a községháza istállójában. A pribékek egész nap a Depóban⁵⁹ voltak, ittak, és berúgtak. Sötétedés után kezdték a foglyok kínzását, verését. Imre testvérem kabátját később az iskolánál találták meg. [A községháza tőszomszédságában álló épület. – M. M.] Csak szvetter maradt tehát rajta, amikor verték. A tortúrát és a halálos ütéseket nem bírták el, és késő este behaltak. A püspök urat sem kímélték. Borzalmas kínzáson eshetett át, mire meghalt. Mi erről akkor nem tudtunk semmit. Egész éjjel vártuk, hogy hazaérjenek. Másnap egész nap kerestük őket. Érdeklődtünk, szaladgáltunk ismerőstől ismerősig, de senki sem tudott semmit. Eltűntek.

Sok idő elteltével megszólalt végre egy tanú. Gáborov Ivánnak hívták, papucsosmester volt. Szomorúan közölte: „Ne keressétek kedveseiteket. Ők már nem jönnek vissza.” Megtudtuk tőle, hogy még azon az éjszakán, amikor bekísérték őket, agyon lettek kínozva, meghaltak. A holttestüket kocsira rakták, és a kovačicai úton egy lövészárkba dobták őket, ahol később a Pionírpark volt, és földet húztak rájuk.

Rozi ánygom nagyon bátor asszony volt. Nem ijedt meg semmitől. Mikor ezt a hírt megtudta, elment arra a helyre, amelyet Gáborov Iván bácsi mondott, hogy oda vannak temetve. Éjjel addig ásott ott, amíg rá nem bukkant férjének a szvetterére. Abból levágott egy darabot, amelyben a többi házbeliek is ráismertek férje ruhadarabjára. Ekkor vált előttük minden világossá: az eltűnés oka, módja, vagyis ekkor döböntek rá a szörnyű tragédiára. Ezek után Rozi ánygom felvitte a ruhadarabot a községházára. Ott Ládi Sámuel elnökölt, hosszabb fontolgatás után engedélyt adott a tetemek kihantolására. Ennek megkapását követően hat hónapra a két test ki lett hantolva és nagy részvétű temetésen lettek eltemetve a falusi Nagytemetőben.

⁵⁹ A többek által emlegetett Depó sokáig a falu egyik nevezetessége volt. Valójában italnagykereskedés és -lerakat, a mai színházépület helyén, a sarkon. Tulajdonosai Komáromi János és Papp István. Az épület pincéjében jégverem is volt, innen szállították nyári melegben a sör hűtésére a jeget a kocsmákba. Sajtát italkimérésük is volt, ennek jellegzetessége a mennyezetről lelógó hatalmas bugylibicska, madzaggal rákötött csöngővel. A vendég, ha rendelni óhajtott, megrángatta a bicskát, s a csöngetésre előjött a pincér fölvenni a rendelést.

7. MOLNÁR FERENC – (1900–1944) – Üvegkereskedő. Leánya, Margit közlése.

„Édesanyám elbeszélése és a saját emlékeim alapján közlöm, amit tudok. Akkoriban tízéves voltam. Édesapám január 1-jén született Szegeden. Eszéken járt iskolába, majd Zágrábban végzett Kereskedelmi Akadémiát. Munkaköre révén Pancsovára került, s ott hivatali úton összeköttetésbe került édesanyám rokonságával. Így ismerkedtek meg és kötöttek házasságot.

Debelyacsán telepedtek le, és itt kezdte rövid pályafutását kereskedelmi utazóként Benke Sándor megánvállalkozónál, ahol később társtulajdonos lett. Mint fiatal és ambíciókkal teli ember szélesíteni kívánta a működési körét. Árverésen megvásárolt egy üveg- és porcelánkereskedést. Ezt a német hatóságoktól vette meg: egy házat és kereskedést. A vagyont egy zsidó családtól kobozták el, akiket 1941-ben más nemzetársaikkal együtt szomorú sors érte. Az adásvételi szerződés még mindig a birtokunkban van, 1943. április 19-én lett aláírva, kifizetve és telekkönyvileg átvezetve.

1944. október 4-én Debelyacsa «felszabadult». Kilencedikén, a hajnali órákban két civil és két egyenruhás személy jött érte, hogy öltözzön fel, és menjenek Kovačićára. Álmomban sem gondoltam volna, hogy ekkor látom utoljára édesapám mindig mosolygós arcát. Gyorsan, mindössze pár perc alatt elkészült, és elment velük. Kikísértem az utcára. Levette ujjáról a gyűrűt, és a kezembe adta, mondván, adjam át édesanyámnak. Ezek voltak hozzám az utolsó szavai.

Kovačićán volt az úgynevezett nagybűnösök koncentrációs tábora, ahol az első megbízott egy Ivica Splajd nevezetű egyén volt. 22–24 éves lehetett. Neki bírói, végrehajtói felhatalmazása lehetett, mert élet és halál uraként viselkedett. Ugyanazon a napon még tizenvalahány személyt vittek oda, és soha vissza nem tért egy sem.

Több nap elteltével 3–4 felfegyverzett személy betoppant a házunkba, ránk szegezték a puskákat, követelve az összes pénzt és értéktárgyat, amivel rendelkezünk. Négyen tartózkodtunk a házban, a 74 éves nagyanyánk, a 32 éves édesanyánk, én, a tízéves, öcsém pedig 10 hónapos. Minden értékes holmit összeszedtek, sok értéket zsebbe gyömöszöltek, édesanyánknak adtak egy hevenyészve firkantott cédulát az elszedett értékekről. Közölték, hogy mindent visszakapunk, ha édesapám hazajön. A nyugta még mindig meg-

van. Édesapám nem jött vissza. Édesanyám hetente háromszor-négyszer eljárt Kovačičára édesapát látogatni, élelmet, tiszta alsóneműt víve neki. Engem is vitt magával. Rendszerint az ablaknál vártam, mert visszajöve az udvarban akasztotta fel a visszahozott ruhaneműt, hogy ne vigye a lakásba a különböző férgeket. Az ingek véresek voltak, és érintésre az egyébként első osztályú anyag szakadozott.

Így ment ez november 26-áig. 27-én édesapám nem volt már a táborban. Édesanyám kérdésére, hogy hol van, a felelet az volt, hogy ne keresse többé.

Évekig rémlettek hírek a veszthelyekről, meg ahol el lettek temetve, de nem jutottunk megbízható adathoz. Az évek múltak, és minden elcsendesedett. Jóval később hallottuk, hogy Ivica Splajd életfogytiglani börtönre lett ítélve, de ez a hír sem lett bizonyítva. 1944. december elején jött egy rendelet, hogy 6 órán belül hagyjuk el a házat. Ami a kezünkbe fér, vihetjük magunkkal. Még annyi történt, hogy december folyamán édesanyámra ráparancsoltak, hogy jelentkezzen a községházán a legszükségesebb holmijával, mert száműzik Szibériába. Ezt meg is tette, de akkor a pártjára állt a helyi párttitkár, odalépett hozzá, és azt mondta, menjen haza, a többit majd ő elintézi. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy találkoztunk egy kis emberséggel, megértéssel. Ez a párttitkár Németh Péter volt, később valaki lelőtte.

Molnár Ferenc

Scherbach Ferenc

8. FRANZ SCHERBACH – (1900–1944) Molnár gépész. Adatközlő: Darko Dželajlija, dédunoka.

Pancsován született szeptember 30-án. Az elemit és a polgárit is ott végezte. Nagybecskerekén 1927-ben szerzett gépészi képesítést, 1921. április 9-én Pancsován házasságot kötött Vilhelmina Kneissellal. Négy gyermekük született, de csak kettő, Hildegard és Josef nőttek fel. Első munkahelye is Pancsován volt, majd Torontálalmáson (Jabuka), s onnan került Torontálvásárhelyre az I. Gőzmalom főgépészének posztjára, ahol 1944 novemberéig, az új hatóság általi letartóztatásáig maradt. Sok mást is letartóztattak vele egyidejűleg, s a járási börtönbe vitték őket. Antalfalván, a börtönben vallatták és kínozták, majd végül 21-én, a hajnali órákban, cellatársaival együtt törvénytelenül kivégezték. Ezeket az adatokat megboldogult nagyapámtól, Kovács Ferenctől tudom. Ő naponta látogatta a börtönben, vitt neki eledelt és tiszta ruhát, a szennyest pedig hozta haza, vérrel volt átítatva. 20-án látta utoljára. Másnap is ment látogatni, de már nem találta ott. Még élő, de a nyilvános szerepléstől elzárkózó tanúk állítása szerint 20-án éjjel 11 óra körül a rabokat a hideg ellenére félmeztelenül, mezítláb, futólépésben terelték a börtöntől, a mai Községi Levéltár épületétől a Járás épülete mellett – ma ott az Ukus cipőgyár áll – a temető irányába. Annak keleti fala és a Lajosfalvi út (Padinai út) sarkánál megállították őket, kezükről levették a kötelet, és arra kényszerítették őket, hogy megássák a saját sírjukat. Ásás közben egyik rabnak sikerült megszöknie, hiába keresték, nem találták meg. Az örök a többin töltötték ki bosszújukat. A hajnali órákban lettek kivégezve. Ezt követően néhány falusi legényt a környező házakból odatereltek, hogy takarítsák el a holttesteket. Ma is ott porladnak a temetőnek abban a sarkában.

A tanúk szerint különösen kegyetlenül bántak a rabokkal Ivica Speichel, Balček Martin – becenevén Kvaka – és ennek neje, Zuzana, lánykori nevén Gjurica.

A tanúk azt is állítják, hogy az említett Balček a hatvanas években eljött Debelyacsára a nagyvásárba, s itt ráköszönt egy ismeretlen személyre. Mivel nem tudta, ki a köszönő, megkérdezte tőle, kit tisztelhet benne. Mire az ezt felelte: „Én vagyok az a szökött rab, akit nem sikerült legyilkolnod.” Balček rettenetesen megrémült, és

házáig futott. Attól kezdve éjjeleken át nem mert sötétben aludni, náluk mindig világítottak az égők.

A fal, amely előtt a vértanúk tanúságot tettek, még mindig áll, egy részét közben újjáépítették, de a megmaradt régi falrészén még mindig meglátni, könnyen felismerni a golyó ütötte nyomokat.

Vilhelminát a férje kivégzése után táborba zárták. Négy év elteltével szerencsésen hazatért. Igen magas kort ért meg, 81 éves korában hunyt el. Vagyonukat természetesen elkobozták. Megrendítő volt, amikor a család könyvtárát a malom udvarán rakott máglyán elégették.

Tudomásom szerint mindazokat, akik részt vettek ebben a gonosztettben, utólérte az Úr haragja. Némelyek közülük börtönben haltak meg, mások pedig elmezavarodottakká váltak.

9. KERESKES IMRE – (1912–1944) Okleveles jegyző.

Torontálvásárhelyen született, itt is nőtt fel. 1941-ben segédjegyzőként Hertlendyfalván állást kapott, s oda költözött. Ott élt a háború egész ideje alatt. 1944 őszén ott letartóztatták, és sok mással együtt kivégezték. Halálának körülményeiről, nyughelyéről semmit sem tudunk. Két kiskorú árvát: Imrét és Attilát, valamint özvegyét, Bús Esztert hagyta maga után.

Kerekes Imre

